

J.H. Pestalozzi

Neuhof-geschriften

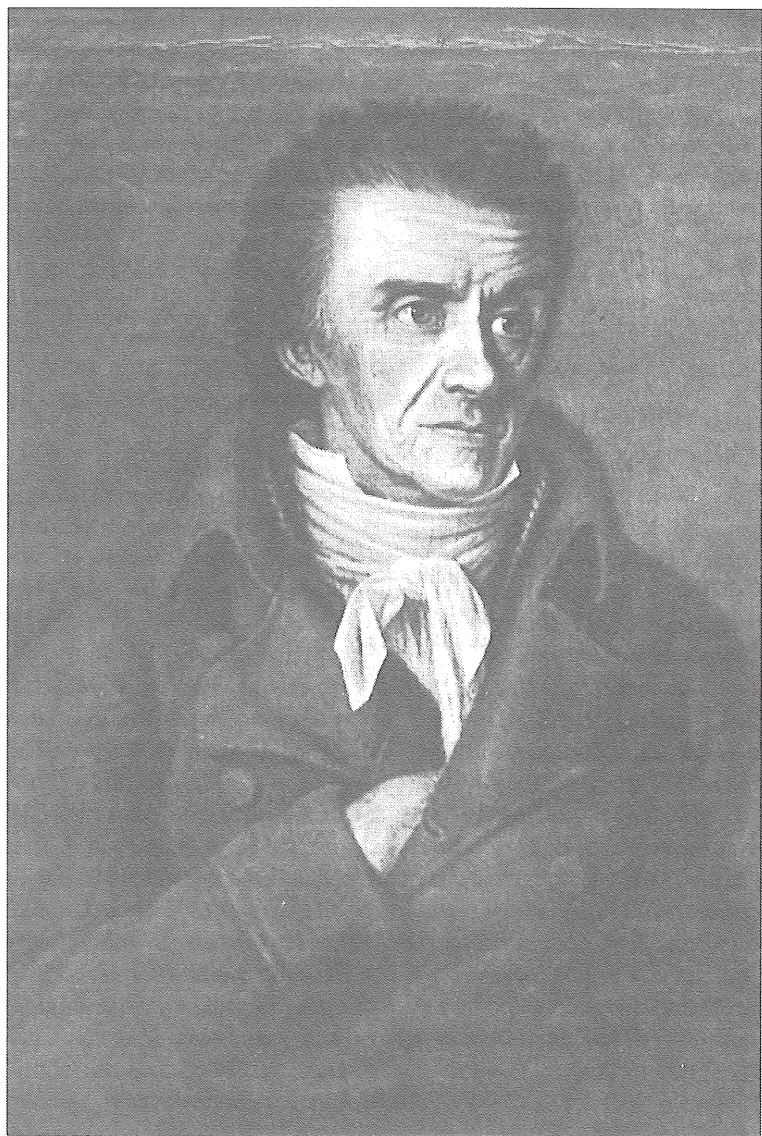
Ingeleid, vertaald en van commentaar voorzien door
Daan Thoomes

Met een woord vooraf door prof. Jan Dirk Imelman
en een Geleitwort door Arthur Brühlmeier

uitgeverij

kok kampen

Johann Heinrich Pestalozzi
(schilderij van F.G.A. Schöner, 1808, Zentralbibliothek Zürich)

I. Leven en werk¹

Johann Heinrich Pestalozzi is binnen het Duitse taalgebied de bekendste en wellicht meest invloedrijke pedagoog van de afgelopen 250 jaar.² Gedurende zijn lange werkzame leven was hij betrokken bij tal van pedagogische ondernemingen en heeft hij een indrukwekkend oeuvre tot stand gebracht. Zijn denken wortelt in het 'pedagogische tijdperk' van de achttiende eeuw en heeft zich daarna op geheel eigen wijze verder ontwikkeld. Pestalozzi's leven kan grofweg op de volgende wijze worden ingedeeld:

- jeugd en studententijd in Zürich (1746-1767)
- omscholing tot boer (1767-1769)
- huwelijk; boer op de Neuhof te Birr (1769-1773)
- *kinderhuis-experiment op de Neuhof* (1773-1780)
- periode van schrijverschap (1780-1798)
- hoofd van een weeshuis in Stans (1799)
- hoofd van een opvoedingsinstituut in Burgdorf (1799-1804)
- hoofd van een kinderkuis in Münchenbuchsee (1804-1805)
- hoofd van een internationaal vermaard opvoedingsinstituut te Yverdon (1805-1825)
- levensavond op de Neuhof (1825-1827).

-
1. Veel dank ben ik verschuldigd aan prof.dr. J.D. Imelman, die het hele manuscript kritisch doorlas en telkens weer veel waardevolle adviezen gaf, en aan dr. A. Brühlmeier, die mij zijn Pestalozzi-bewerking voor de 'China-Ausgabe' ter beschikking stelde. Ook ben ik prof.dr. H. Gehrig zeer erkentelijk voor zijn bemiddelende rol in Zwitserland.
 2. Volgens een gezaghebbend Duits handboek staat het denken van Pestalozzi eenvoudigweg symbool voor de gehele pedagogiek! Zo schrijft Tenorth: 'Pestalozzi ist (...) nicht nur ein Erziehungstheoretiker und Pädagoge neben anderen, vielleicht nur prominenter als viele, sondern das *Symbol der Pädagogik schlechthin.*' Heinz-Elmar Tenorth, *Geschichte der Erziehung. Einführung in die Grundzüge ihrer neuzeitlichen Entwicklung.* Weinheim/München 1988, p.89.

In dit boekje richten we onze aandacht slechts op een detail van zijn werk. We beperken ons tot de 'jonge Pestalozzi' zoals hij zich heeft ingezet voor de *armenopvoeding* op zijn boerderij de *Neuhof* in het begin van de jaren zeventig van de achttiende eeuw.

1. *Beginperiode*

1.1 *Jeugd en studententijd*

Pestalozzi werd in 1746 als zoon van een arts in Zürich geboren. Hij groeide op in een gezin met zeven kinderen. Zijn vader heeft hij echter niet lang meegemaakt, want die overleed reeds toen hij vijf jaar oud was. Vanaf die tijd werd Pestalozzi door zijn moeder en het dienstmeisje Bäbeli opgevoed. Bäbeli had zijn vader namelijk op zijn sterfbed beloofd om bij het gezin te zullen blijven om te helpen bij de verzorging en de opvoeding van de kinderen. In een terugblik op zijn leven omschreef Pestalozzi zichzelf later in deze periode als een 'moederskindje' dat door het ontbreken van de vader enigszins geïsoleerd van de buitenwereld opgroeide. Tegelijkertijd bewaarde hij tedere herinneringen aan zijn beide 'moeders'. Zij zorgden voor een gevoelvolle omgeving waarin de kinderen met veel zorg werden omringd.³

Daarnaast heeft zijn grootvader, een dominee in het plaatsje Höngg, invloed op zijn ontwikkeling gehad. Bij hem ging Pestalozzi regelmatig logeren en raakte hij vertrouwd met het plattelandsleven. Vermoedelijk is dit contact ook van invloed geweest op zijn latere studiekeuze in Zürich. Want daar ging hij theologie en filosofie studeren aan het Collegium Humanitatis en het Collegium Carolinum. Toch vond hij zijn bestemming niet als theoloog, maar – na enige omzwervingen – als pedagoog.

Zonder overdrijving kan beweerd worden dat Pestalozzi zijn stempel heeft gedrukt op de praktijk en de theorie van opvoeding, tot in onze tijd. Zijn theorie kwam voort uit zijn opvoedingspraktijk. Hij was in de eerste plaats een pedagoog die praktisch

3. Deze terugblik schreef hij op 80-jarige leeftijd in zijn *Schwanengesang*. In: *Sämtliche Werke*. 28.Band: Schriften aus den Jahren 1826-1827. Zürich 1976, p.212-214.

werkzaam was: iemand die begaan was met het lot van arme kinderen, voor wie hij een – voor die tijd – uniek kinderhuis oprichtte. Daarnaast legde hij echter in talrijke geschriften verantwoording af van de door hem gebruikte opvoedingsmethoden. In zijn lange loopbaan heeft hij afwisselend leiding gegeven aan verschillende kinderhuizen.

In tussenliggende perioden was hij buitengewoon actief als auteur. De nieuwe kritische tekstuitgave die van zijn complete werk sinds 1994 verschijnt, beslaat maar liefst 42 delen en bevat 300 geschriften en 6252 brieven. De teksten houden zich met uiteenlopende onderwerpen bezig: het gaat om dagboekfragmenten, antropologische beschouwingen, politieke geschriften, verhandelingen over opvoeding en onderwijs zoals die gestalte hadden gekregen in zijn opvoedingsinternaten, pleidooien die gericht waren aan stadsbesturen om geld te krijgen voor zijn internaten en een opvoedkundige roman. Het laatste werk, eigenlijk een cyclus, geldt als een echte volksroman en behoorde in die tijd tot de meest gelezen werken: *Lienhard und Gertrud*. Er wordt op eenvoudige wijze verteld over de opvoedingsmethoden van de plattelandsvrouw Gertrud.

Hoewel Pestalozzi's werk van wetenschappelijk belang is, schreef hij zelf niet in wetenschappelijke taal. Men moet bij hem geen academische betogen verwachten. En aan het schrijven van een systematische theorie kwam hij al helemaal niet toe. In dit opzicht onderscheidde hij zich van zijn grote tijdgenoten Schleiermacher en Herbart, die de geschiedenis zijn ingegaan als systeembouwers.⁴

4. Tijdens een symposium dat onlangs (op 6 juni 1994) in Bern werd gehouden over het thema *Klassiker der Pädagogik* merkte Hans Scheuerl daarover het volgende op: 'Zum Vergleich: HERBART und SCHLEIERMACHER haben methodologisch und kategorial wissenschaftliche Denkbahnen eröffnet, die bis heute eine erstaunliche Aktualität behalten haben. Neben ihnen erscheint PESTALOZZI auf den ersten Blick und weite Strecken eher als ein Prediker, oder als leidenschaftlicher, existentiell engagierter Anwalt einer idealen Parteinahme für die Schwachen. Und dennoch: In der sozialkritischen Erfassung von Familien-, Erziehungs- und (wie wir heute sagen würden) Sozialisationsbedingungen, in der Reflexion seiner Erfahrungen, in denen er zu anthropologischen Differenzierungen vordringt, welche ihn befähigen, naturalistische, soziologische und moralistische Einseitigkeiten seiner und vorwegnehmend auch späterer Zeiten zurechtzurücken, hat er sich

Pestalozzi voelde zich reeds op jonge leeftijd betrokken bij allerlei sociale problemen en had niet het geduld om eerst een lange theoretische studie te voltooien. Hoewel hij met zijn studie al een heel eind gevorderd was, besloot hij te stoppen om een functie in de praktijk te kunnen uitoefenen. Dat was niet een impulsief besluit, maar daar was een zekere voorbereidingstijd aan vooraf gegaan. De volgende omgevingsfactoren speelden daarbij een rol.

Als student maakte hij deel uit van een progressieve en revolutionair gezinde kring rond de docenten Bodmer en Breitinger ('Helvetische Gesellschaft zur Gerwe'). Bodmer was in die dagen een beroemd man en was bevriend met Klopstock en Goethe. Hij had het vermogen om de meest getalenteerde studenten om zich heen te verzamelen. Elke week, op woensdagavond, organiseerde hij discussiebijeenkomsten in het 'Haus zur Gerwe'. De deelnemers noemden zichzelf 'patriotten'. Hun opvattingen publiceerden ze in een eigen tijdschrift, *Der Erinnerer*. Pestalozzi trad daarbij op als redacteur. Op hun bijeenkomsten bespraken ze ideeën van grote filosofen als Plato, Comenius, Leibniz, Montesquieu, Hume en Lessing, maar bovenal van hun grote tijdgenoot Rousseau. Ze kwamen zo in aanraking met hoge levensidealen en betrokken die vervolgens op hun eigen leefomgeving in Zürich. Daar heerste echter het recht van willekeur, uitgeoefend door enkele welgestelde families. En wie het durfde om daarop kritiek te leveren, riskeerde strafvervolging en verbanning uit de stad. De boeren uit de omgeving mochten hun produkten alleen tegen voorgeschreven (lage) prijzen verkopen. En de burgers uit de stad genoten vele privileges. De 'patriotten' bekritiseerden dit onrecht tijdens hun wekelijkse bijeenkomsten. Maar de autoriteiten durfden tegen de beroemde Bodmer niets te ondernemen. Voor Pestalozzi liep het daarentegen een keer verkeerd af. Hij werd aangezien voor de auteur van een opruiend pamflet en kreeg gevangenisstraf. Toen de werkelijke auteur – die in het buitenland verbleef – zich na drie dagen meldde, werd Pestalozzi vrijgelaten. Hij moest echter wel de kosten betalen van het hout waarmee een vuur werd gestookt. Daarop werd in het openbaar het

selbst eingereicht in die Verfasser von Quellentexten und wurde damit Vorbereiter auch der erziehungswissenschaftlichen und erziehungphilosophischen Diskussion bis heute.'

In: *Zeitschrift für Pädagogik*, 41.Jg.1995, Nr.2, p.160.

bewuste pamflet verbrand.⁵

Zoals gezegd, voelden de studenten zich bijzonder aangesproken door de ideeën van Rousseau. Diens werken *Contrat social* en *Emile*⁶ waren in 1762 verschenen en inspireerden tot een nieuw levensideaal: een bestaan dat in de eerste plaats *natuurlijk* moest zijn en *deugdzaam* (mede onder verwijzing naar de 'eenvoudige plattelandsmoraal') en waarin de mens *vrij* is. Het leven van de stadsmens was – in de ogen van Pestalozzi en zijn medestudenten – verarmd, bedorven en verprutst. Daarentegen leefden de boeren – in hun visie – eenvoudig, krachtig en in nauwe relatie met de natuur. Daarop trokken veel studenten op hun vrije dagen naar buiten, hielpen de boeren bij hun werk op het land en lieten 's avonds trots hun gehavende handen aan elkaar zien. Voor de meesten was dit in de eerste plaats een soort spel waarin ze hun gevoelens op een aangename manier konden uiten. De jeugd had op deze manier als het ware haar eigen mode ontwikkeld. Maar voor Pestalozzi was dit alles een veel serieuzere aangelegenheid die hij verbond met zijn oude wens om arme mensen op het platteland daadwerkelijk te helpen. Aldus beëindigde hij voortijdig zijn studie en besloot om vooreerst boer te worden. Daartoe trad hij in dienst bij de modelboerderij van Tschiffeli en leerde hij in korte tijd de belangrijkste landbouwmethoden.

-
5. De gebeurtenissen in Zürich maakten deel uit van een bredere ontwikkeling in West-Europa tijdens het laatste kwart van de achttiende eeuw. Het gaat daarbij onder andere om: de opkomst van een nieuw politiek bewustzijn, dat gepaard ging met verzet tegen de standenmaatschappij (die berustte op de aanvaarding van een godgegeven ongelijkheid en op sacraal gezag) en een groeiend nationaal bewustzijn. Zie hiervoor: H.W. von der Dunk, *Sprekend over identiteit en geschiedenis*. Utrecht/Amsterdam 1992, p.13-15v.
 6. Bij Rousseau gaat het telkens om een combinatie van natuuroptimisme en cultuurpessimisme: de natuur heeft de mens als hoogstaand wezen voortgebracht, maar de samenleving heeft hem misvormd. In de 'ideale' opvoeding is de natuur daarom de ware leermeesteres. De principes van deze natuurlijke opvoeding zijn door Rousseau uitgewerkt in zijn opvoedingsroman *Émile ou de l'éducation*. Hij beschrijft daarin op lyrische wijze een denkbeeldige opvoeding. Hoofdpersonages zijn: het op te voeden ouderloze kind Émile, het meisje Sophie dat hij later zal huwen, en zijn opvoeder.

1.2 *Huwelijk*

Behalve zijn verlangen om zo natuurlijk mogelijk te leven en om de arme plattelandsbevolking te helpen, bestond er voor Pestalozzi nog een derde motief om het studentenleven vaarwel te zeggen en betaald werk te zoeken: hij had namelijk al enige tijd een relatie met *Anna Schulthess* en het was hun bedoeling om te trouwen en een gezin te stichten. Het ontstaan van hun relatie was verbonden met het overlijden van een gemeenschappelijke gespreksvriend: Johann Kaspar Bluntschli, bijgenaamd 'Menalk'. Met hem hadden zij beiden vaak lange gesprekken gevoerd over sociale en politieke wantoestanden en hoe daarin verbetering kon worden gebracht. En toen Menalk reeds op 23-jarige leeftijd overleed aan een longaandoening, schreef Pestalozzi een gedenkschrift over hem en stuurde dat aan Anna. Daaruit volgde een briefwisseling en tenslotte een hartstochtelijke relatie. Aanvankelijk zag het er niet naar uit dat het tussen hen iets kon gaan worden. Anna was afkomstig uit een welgestelde familie; was bovendien acht jaar ouder dan Pestalozzi; had enige bekendheid in Zürich; was gewend om altijd genoeg geld te hebben; was zeer intelligent en ontwikkeld, vroom, gevoelig, daarbij enerzijds wat koel en afstandelijk en anderzijds, evenals Pestalozzi, behept met de neiging om driftig te worden. Pestalozzi was in veel opzichten tegengesteld aan Anna; hij zag er onooglijk uit, gedroeg zich vaak onbeholpen, zat vol ideeën om de wereld te verbeteren, was arm en zoon van een weduwe en hun familie genoot geen bekendheid. Ook in de ogen van Anna bestond er een duidelijk standsverschil tussen hem en haar. Om deze reden hield zij hun liefde voor haar ouders geheim. Toen deze er na verloop van tijd toch achter kwamen, wezen ze hem subiet de deur en verboden ze hem om ooit nog terug te komen. Vanaf die tijd schreven de geliefden elkaar bijna dagelijks. Zo zijn er uit de periode van voorjaar 1767 tot hun huwelijk in september 1769 zo'n 468 brieven bekend (goed voor een boek van 650 blz!).

In september 1767 vertrok Pestalozzi uit Zürich om zich bij Tschiffeli in de landbouwmethoden te bekwamen. Zijn brieven aan Anna werden haar door vrienden of door haar broers in het geheim toegespeeld. En telkens weer wordt daarin duidelijk dat hij zijn beroepsopleiding zag als een voorbereiding op hulpverlening aan arme mensen.

Na lange tijd lukte het Anna om haar vader te overtuigen van de

juistheid van haar keuze, maar haar moeder bleef tot het eind toe tegen. Het paar kreeg geen bruidsschat en Anna mocht slechts haar kleren en haar piano meenemen. En op hun huwelijksdag, op 7 augustus 1769, mocht Pestalozzi haar ook niet van huis komen ophalen. Anna moest 's morgens vroeg in alle stilte te voet naar het huis van Pestalozzi gaan. Haar moeder voegde haar bij haar vertrek nog toe: 'Het is te hopen dat het zo zal gaan als je je het voorstelt, want je staat alleen maar water en brood te wachten!' De huwelijksplechtigheid werd slechts bijgewoond door de familie van Pestalozzi en één broer van Anna.

1.3 *De Neuhof*

Een klein jaar na zijn huwelijk beëindigde Pestalozzi zijn opleiding op de modelboerderij en kocht in het plaatsje Birr (ca. 25 km verwijderd van Zürich) van wel vijftig verschillende boeren stukjes braak liggende grond, tezamen ongeveer 20 ha. Daarop bouwde hij, buiten het dorp, een boerderij. Deze nieuwe hoeve, de *Neuhof*, zou voortaan zijn thuisbasis vormen. Hij woonde en werkte daar tot 1798 en aan het eind van zijn leven, in 1825, kwam hij daar ook weer terug.

In de tussenliggende periode werd de Neuhof eerst bewoond door Pestalozzi's enige zoon, die in 1801 op 31-jarige leeftijd overleed, daarna door de tweede echtgenoot van de achtergebleven weduwe en tenslotte door Pestalozzi's enige kleinzoon. Tegenwoordig (anno 1996) is de Neuhof in gebruik als opvoedingsinstituut voor verwaarloosde en mishandelde kinderen.

De eerste jaren op de Neuhof waren zeer zwaar. In het boerenbedrijf had Pestalozzi weinig hulp en werd hij getroffen door allerlei tegenslagen. En het werd nog erger in de jaren 1771 en 1772 toen in heel Europa oogsten mislukten en op veel plaatsen hongersnood heerste. Op de Neuhof mislukte het weinige dat anders misschien nog een kans had gehad. Een omschakeling op veeteelt lukte ook al niet goed, omdat het Pestalozzi ontbrak aan de nodige vakkennis. Zijn schulden werden alsmaar groter, totdat hij in 1774 voor een faillissement stond. Daarop verkocht hij al zijn vee en het grootste deel van zijn land. Maar dat was bij lange na niet voldoende om zijn schulden te betalen. De familie van Anna is toen bijgesprongen om de rest van de schulden te vereffenen. Al met al vereenzaamde het echtpaar Pestalozzi hierdoor nog meer: deze geschiedenis had hun

reputatie in de familie niet bepaald verbeterd.

Uiterekend tijdens déze jaren van grootste armoede nam Pestalozzi arme kinderen in zijn huis op. Op het platteland was hem opgevallen hoeveel weeskinderen er op boerderijen werden grootgebracht en hoe erbarmelijk hun situatie vaak was. Hun 'diepe ellende' ging hem zo aan het hart, dat hij besloot om zelf te gaan zorgen voor een aantal van deze behoeftige kinderen. In 1773 kwamen de eerste 20 weeskinderen. Hij zorgde eerst dat ze te eten kregen en voldoende gekleed waren. Daarnaast leerde hij hen om mee te werken op de boerderij en hij gaf hun eenvoudig onderricht. In de meeste gevallen moest hij de kinderen ook in veel andere opzichten opvoeden en geleidelijk aan ontwikkelde zijn boerderij zich tot een opvoedingsinstituut voor arme kinderen. En in 1774 noemde hij zijn onderneming ook zo.

Na zijn mislukking als landbouwer had hij zelf geen kapitaal en beschikte hij (nog) niet over middelen van geldgevers. De kinderen moesten dan ook meewerken om te kunnen voorzien in de eerste levensbehoeften. De pedagogische gedachte daarbij was dat het werken plaats kon vinden in een huiselijke sfeer en afgewisseld kon worden met het leren van lezen, schrijven en rekenen. In de zomer was er werk genoeg te doen op het land en in de winter konden de kinderen weven en spinnen. Hoewel door de omstandigheden gedwongen, had dit werken ook een speciale betekenis. Bekend in dit verband – en helaas vaak verkeerd uitgelegd – is de uitspraak van Pestalozzi: *'Der Arme muß zur Armuth auferzogen werden'*. Hiermee bedoelde hij dat het niet in het voordeel is van kinderen wanneer de omstandigheden in hun jeugd sterk verschillen van de omstandigheden in hun latere leven. In het geval van zijn kinderen vond hij dat hij ze geen dienst zou bewijzen (gesteld dat hij dat financieel zou kunnen) wanneer ze na een welvarende opvoedingsperiode weer zouden terugvallen in hun armoedige bestaan. Beter zou het daarom zijn om de kinderen zo goed mogelijk toe te rusten voor hun bestaan dat ze – realistisch beschouwd – waarschijnlijk zouden gaan leiden.

De opvoedingspraktijk op de Neuhof was zeker niet vrij van kritiek. Sommige buitenstaanders waren zelfs van mening dat de pupillen op deze wijze werden uitgebuit. En in theoretisch opzicht is er later op gewezen dat de doelstelling om 'armen op te voeden voor een armoedig bestaan' in tegenspraak is met Pestalozzi's streven om de wereld te veranderen en te verbeteren. Op deze wijze

zouden de bestaande maatschappelijke verschillen te veel geaccepteerd worden. In werkelijkheid verwachtte Pestalozzi echter zeer veel van het effect van opvoeding, maar was hij tegelijk realistisch genoeg om in te zien dat de beoogde maatschappelijke omslag slechts op lange termijn bereikt kon worden.

1.4 Verlichting en Romantiek

De nood van weeskinderen die Pestalozzi constateerde in de omgeving van de Neuhof, vormde weliswaar de directe aanleiding voor zijn eerste grote pedagogische onderneming in 1774, maar het zou onjuist zijn om zijn pedagogische belangstelling terug te voeren tot dit jaartal. Zoals eerder vermeld, was hij reeds tijdens zijn studententijd geïmponeerd geraakt door de werken van Rousseau. Mede hierdoor was hij in aanraking gekomen met het *Verlichtingsdenken* en de nadruk die daarin gelegd wordt op de *opvoeding van de mensheid*. 'Rede', 'natuur' en 'procesdenken' (het latere vooruitgangsgeloof) waren de centrale begrippen binnen dit denken. De rede zou de mens in staat stellen om te achterhalen wat 'natuurlijk' was. De natuur werd daarbij voorgesteld als een samenhangend geheel: het door God (het redelijke Opperwezen) geschreven 'Boek der Natuur'. En in de geleidelijke ontdekking van het natuurlijke lag de sleutel tot het bereiken van geluk. Zoiets kan natuurlijk niet van de ene op de andere dag. De mens is daartoe opgenomen in een lineair proces, op weg naar de door God gewilde eindbestemming. En doordrongen van deze vooruitgangsgedachte, hadden de Verlichters grote belangstelling voor de opvoeding. Om de wereld te vervolmaken (of: meer gelijk haar wezen, haar 'natuur' te maken) is het verstandig om te beginnen bij de jonge mens. Het kind kwam – volgens de aanhangers van deze gedachte – als onbeschreven blad ter wereld en een goede, met de natuur in overeenstemming zijnde opvoeding (in het vervolg: *natuurlijke opvoeding*) zou voor een nieuwe generatie zorgen die weer een stapje dichter zou zijn aangeland bij de 'ideale samenleving'.⁷

7. Zie hiervoor: P. Schneiders, *Erfgoed van Eeuwen. Westerse maatschappijgeschiedenis van Hellas tot heden*. Daarin hoofdstuk 5: Verlichting. Assen/Maastricht 1992. Daarnaast voor 'vooruitgangsgeloof' en 'lineair tijdsbesef': H.W. von der Dunk, *Sprekend over identiteit en geschiedenis*.

Behalve de sporen van deze Verlichtingsgedachten die bij Pestalozzi duidelijk aanwijsbaar zijn, spelen bij hem ook al 'romantische' principes een rol. Zo zal bij hem later het *gevoel* een even belangrijke plaats gaan innemen als het verstand. En ook in psychologisch opzicht spreekt Pestalozzi zich graag uit in termen van de aan de Romantiek verwante *vermogenspsychologie*. Tussen de romantici en de vermogenspsychologen bestond namelijk enige affiniteit: beide groeperingen verzetten zich tegen het opsplitsen van de psyche in elementen en zochten eerder naar de eenheid in het menselijk bewustzijn, de kern die alles verbindt. De vermogenspsychologie was oorspronkelijk ontwikkeld door Wolff en Tetens. Volgens hen zou de menselijke psyche zijn toegerust met 'vermogens'. De twee belangrijkste zijn verstand en begeerte (waartoe ook de *wil* behoort). Later is daar door Tetens nog een derde grondvermogen aan toegevoegd: het voelen.⁸

Wanneer we Pestalozzi in zijn brieven aan Tschärner volgen, dan valt daarin op welke belangrijke plaats hij toekent aan de *wilsvorming*: de mens kan veel, wanneer hij maar *wil!*

Maar in een eerder geschrift – het dagboek over het onderwijs aan zijn driejarige zontje – lezen we hoezeer Pestalozzi benadrukte, dat het onderwijs de *wetten van de natuur* moet volgen. Hier spreekt hij als verlicht denker en komt hij in de buurt van het standpunt van de *associatiepsychologie*. Volgens deze opvatting was de geest aanvankelijk leeg: een onbeschreven blad, dat door de omgeving beschreven kan worden. Dat 'beschrijven' vindt plaats in de zintuiglijke ervaring: de oorsprong van ideeën en voorstellingen ligt in de waarneming en ontwikkeling verloopt langs wetmatige weg. We zullen op dit dagboek verderop in dit hoofdstuk nog terugkomen.

1.5 *Pedagogische geschriften uit de tijd die voorafgaat aan het Neuhoof-experiment*

Hoe vervuld Pestalozzi was van het belang van een goede opvoeding, blijkt al uit zijn jeugdwerk *Wünsche* uit 1766. Aangezien hij –

Utrecht/Amsterdam 1992, p.86 en p.146v.

8. Zie hiervoor: L. Boon, *Geschiedenis van de psychologie*. Daarin hoofdstuk 2: Het ontstaan van de academische psychologie in de 19e eeuw. Meppel/Amsterdam 1989 (3).

zoals hij zelf vermeldt – maatschappelijk nog niets in de melk te brokkelen had, formuleerde hij slechts ‘wensen’. En één van die wensen luidt als volgt: ‘...dat toch iemand in staat zou zijn enige bladzijden met eenvoudige, goede *opvoedingsbeginselen* te formuleren, zodanig dat ze voor gewone mensen en boeren begrijpelijk en bruikbaar zouden zijn, en ze vervolgens liet drukken; en dat enige grootmoedige personen (er zweven me er verschillende door het hoofd, die edelmoedig en vermogend genoeg zijn om dit te doen) het mogelijk maakten om deze paar bladzijden gratis of voor slechts enkele schellingen aan het publiek beschikbaar te stellen; en dat deze enkele bladzijden die dienen tot nut van ’t algemeen daarna bij alle geestelijken in de stad en op het platteland ingang zouden vinden en populair zouden worden; en dat daarna alle vaders en moeders, die ze in handen zouden krijgen, deze verstandige en christelijke opvoedingsregels in praktijk zouden brengen – maar ja, dat is wel wat veel in één keer gewenst.’⁹

Verspreiding en uitvoering van slechts enkele goede opvoedingsregels zouden wonderen kunnen doen! En het lijkt niet denkbeeldig, dat de 20-jarige Pestalozzi zich bij het uitspreken van deze wens voornam om zelf diegene te worden die zulke goede opvoedingsadviezen kon geven.

Pestalozzi’s pedagogische interesse blijkt verder uit een *dagboek* dat hij heeft bijgehouden van het eerste onderricht aan zijn zoon Jacqueli (vernoemd naar Jean Jacques Rousseau). Het gedeelte dat daarvan bewaard gebleven is, heeft betrekking op de periode van 27 januari tot en met 19 februari 1774.¹⁰ Jacqueli was toen 3 jaar en 6

9. *Wünsche* (1766). In: Pestalozzi, *Sämtliche Werke*. 1.Band: Schriften aus der Zeit von 1766 bis 1780. Berlin/Leipzig 1927, p.25-31. Deze *Wünsche* waren eerder gepubliceerd in het tijdschrift *Der Erinnerer*.

10. *Tagebuch Pestalozzis über die Erziehung seines Sohnes*. 27. Januar-19. Februar 1774. In: *Pestalozzi Sämtliche Werke*. 1.Band, p.117-130. In de dagboekbeschrijvingen is de invloed van Rousseau duidelijk merkbaar. Pestalozzi benadert zijn zoon als een kind met een eigen individualiteit en hij heeft oog voor de kenmerken die horen bij de verschillende ontwikkelingsfasen. En op een enkele plaats vergelijkt Pestalozzi zijn visie met die van Rousseau.

Het bijhouden van een dagboek over de veranderingen in de kinderlijke ontwikkeling wordt gezien als een methode uit de begintijd van de empirische ontwikkelingspsychologie. Uit ongeveer dezelfde tijd stamt

maanden. We kunnen in dit dagboekgedeelte precies lezen hoe hij met zijn zoontje omging en wat hij hem allemaal trachtte bij te brengen. Het is niet alleen maar een verslag van werkzaamheden, maar ook een weergave van zijn pedagogische opvattingen in die tijd. De natuur speelt ook hier weer een belangrijke rol: het beste kan het onderwijs plaatsvinden in de vrije natuur en de beste leermeesteres is de natuur zelf. Zo liet hij zijn zoon op 27 januari zien hoe het water van de berg naar beneden stroomt. Jacqueli personifieerde wat hij zag en riep tegen het water, terwijl hij een stukje naar beneden liep: 'Wacht water, ik kom zo terug!' Daarna besprak Pestalozzi met zijn zoon het onderscheid tussen mens en dier. 'Wat is een os, een koe, onze Claus, de dominee...?' In de meeste gevallen gaf Jacqueli het goede antwoord.

De dagelijkse spellingsoefeningen stuitten bij Jacqueli op veel verzet. Pas onder dwang, na enige keren gestraft te zijn, was hij bereid om zich hiermee bezig te houden. Verder lezen we bijvoorbeeld, dat Jacqueli Latijnse woordjes leerde, waarbij begonnen werd met het benoemen van de delen van het menselijk gezicht. Bij het rekenonderricht viel het Pestalozzi op, hoe weinig getalbegrip zijn zoon nog had en hoe gemakkelijk hij de getallen door elkaar haalde. In dit opzicht erkende Pestalozzi dat hij veel te hard van stapel was gelopen en dat hij met het vooruitlopen op een later ontwikkelingsstadium, was afgeweken van de 'weg der natuur'. Beter was het geweest om pas met het cijfer 3 te beginnen wanneer het cijfer 2 inhoud had gekregen.

Jacqueli was niet erg geïnteresseerd in het leren van de letters van het alfabet en deed alle moeite om dit te ontwijken. De aanschaf van een viool deed hem echter weer veel plezier.

Op 19 februari begint Pestalozzi zijn dagboek met een theoretische beschouwing over de betekenis van *vrijheid en gehoorzaamheid* in de opvoeding.

Hoewel Pestalozzi aanvankelijk vast van plan was om zijn zoon volgens de beginselen van Rousseau op te voeden, blijkt uit deze

het bekend geworden dagboek *Beobachtungen über die Entwicklung der Seelenfähigkeit bei Kindern* van Tiedemann (1787). Het allerbekendste voorbeeld dateert uit een eeuw later: W. Preyer, *Die Seele des Kindes* (1882).

bespreking dat hij daarvan gaandeweg gedeeltelijk afstand neemt.

Het gaat om Rousseaus opvatting dat het kind tot aan de puberteitsleeftijd alleen maar op *natuurlijke* wijze mag worden opgevoed en dat er pas daarna – vanaf 15-jarige leeftijd – sprake mag zijn van *sociale* (maatschappelijke) opvoeding.

Aangezien gehoorzaamheid een sociale relatie vooronderstelt, verwierp Rousseau deze opvoedingseis voor de eerste levensfase en stelde daarvoor in de plaats: het beginsel van vrijheid in combinatie met het onbuigzame verloop van de natuur.

Pestalozzi constateerde echter dat het in de praktijk niet uitvoerbaar is om natuurlijke en sociale opvoeding zo van elkaar te scheiden. Volgens hem gaat het, al vanaf de geboorte van het kind, om een combinatie van deze beide opvoedingsmethoden:

‘Op welk moment eindigt de vrijheid en moet men gehoorzaamheid verlangen? Aan deze beperking van zijn vrijheid moet de mens in het maatschappelijke leven noodzakelijkerwijs al vroeg wennen.

Redenen om het kind vrij te laten:

Elke belemmering van de vrijheid brengt afkeer teweeg in het hart van het kind, tegenover degene die zijn vrijheid belemmert.

De ervaring leert dat de kinderen die het meest in hun vrijheid belemmerd zijn, des te uitgelatener zijn wanneer ze daartoe de gelegenheid krijgen.

Het is niet mogelijk om kinderen te belemmeren zonder dat de één of andere hartstocht wordt opgewekt.

Wanneer met wijsheid leiding wordt gegeven aan de vrijheid, dan leidt dat tot een open oog en oor.

Vrijheid bevordert dat er rust¹¹, gelijkmatigheid en vrolijkheid in het

11. Pestalozzi gebruikt het woord ‘rust’ vaak in de betekenis van ‘harmonie’. De mens beleeft rust wanneer er harmonie heerst tussen: ik, God en de wereld.

De openingszin van zijn eerste antropologische studie luidt als volgt: ‘Der Mensch muß *innere Ruh* haben’. (*Entwurf zu der Abendstunde eines Einsiedlers*; 1779). En aan het eind van zijn leven schrijft hij in *Schwannengesang*: ‘Das Wesen der Menschlichkeit entfaltet sich nur in der *Ruhe*.’ (curs. D.Th.) In: *Pestalozzi Sämtliche Werke*, 28.Band, Zürich 1976, p.63.

hart van het kind stroomt. Deze volkomen vrijheid veronderstelt echter wel een manier van leidinggeven die het kind onderwerpt aan de natuurlijke loop der dingen en nooit uitlevert aan de willekeur van mensen.

Redenen om gehoorzaamheid te verlangen:

Er is geen opvoeding mogelijk zonder dat men gehoorzaamheid eist, want zelfs onder de meest ideale omstandigheden zijn er situaties waarin men het kind niet zijn gang kan laten gaan.

Er zijn talloze situaties die om snel ingrijpen vragen, waarin onbelemmerde vrijheid de dood van het kind zou betekenen.

In het maatschappelijk verkeer zijn gewoontes en vaardigheden vereist die zich niet in een situatie van onbelemmerde vrijheid laten aanleren.

De hartstochten zijn door vrijheid niet geëlimineerd; hun ontwikkeling is alleen geremd.

Zelfs Rousseau – die het eisen van gehoorzaamheid tijdens de eerste 15 jaar strikt afwijst – spreekt over moeilijke kinderen die men moet remmen om te voorkomen dat ze later in de boeien worden geslagen.

In welk opzicht ziet Rousseau het verkeerd?

Antwoord: De waarheid is niet eenzijdig. Vrijheid is een goed en gehoorzaamheid is dat eveneens.

We moeten samenvoegen wat door Rousseau gescheiden is. Hij was overtuigd van de ellende die door onverstandige belemmering wordt teweeggebracht en zag toen ook geen grenzen meer die aan de vrijheid gesteld moeten worden.

Laten we de wijsheid van zijn opvoedingsbeginselen *toepasbaar* maken.

Leraar, wees van het goede van de vrijheid overtuigd. Jouw kind moet vrij zijn voor zover dat mogelijk is! Grijp daarom iedere gelegenheid aan om het vrijheid, rust en kalmte te geven. Leer het kind niets met woorden, wat ook aangeleerd kan worden met gebruikmaking van de natuurlijke gevolgen.

Laat jouw kind zien en horen en ontdekken en vallen en zich vergissen. Gebruik geen woorden voor iets wat ook met een handeling verduidelijkt kan worden. Wat een kind zelf kan doen, dat moet het ook zelf doen! En je zult zien dat de natuur het beter onderwijst dan de mensen. Maar wanneer je de noodzaak

inziet om het kind aan gehoorzaamheid te wennen, doe dit dan met alle zorgvuldigheid bij deze moeilijke plicht tijdens een opvoeding in vrijheid.'

Bovenstaand fragment geeft aan hoe Pestalozzi, op 28-jarige leeftijd, zijn gedachten ontwikkelde over de grenzen van de *natuurlijke opvoeding*. Hoewel hij de natuur beschouwde als de beste leermeesteres, gaat hij niet zover, dat hij de opvoeding geheel aan de natuur zou willen overlaten. Op voorwaarde dat de opvoeder rekening houdt met het natuurlijke ontwikkelingsverloop van het kind, is het zelfs in een aantal situaties vereist, dat hij ingrijpt en gehoorzaamheid verlangt. Voor het doen van de juiste keuze tot ingrijpen, wordt bij de opvoeder een zekere mate van wijsheid voorondersteld. Door het zo te formuleren, neemt Pestalozzi afstand van Rousseau, die zich in *Émile* had uitgesproken voor de zogenaamde *negatieve opvoeding*. In de verst doorgevoerde vorm daarvan onthoudt de opvoeder zich van elke inmenging in het natuurlijke ontwikkelingsverloop. Daarbij wordt verwacht, dat het kind voldoende leert in de ontmoeting met de hem omringende wereld. Zo kan het kind ook op natuurlijke wijze gestraft worden voor inadequaat gedrag.¹²

Ofschoon Pestalozzi zich niet volledig bekeert tot de zogenaamde negatieve opvoedingshouding, ziet hij wel voordelen van de natuurlijke straf. Het vervolg van het dagboek gaat daarop in:

'Denk er aan, dat elke belemmering wantrouwen oproept; en je werk is verloren als het daarop uitloopt. Verzeker je daarom van het hart van het kind, maak je voor hem noodzakelijk! Het moet geen vriendelijker, geen vrolijker kameraad hebben, niet iemand waarmee het meer plezier kan maken dan met jou.

Het kind moet jou geheel vertrouwen. Wanneer het iets wil, wat je niet kunt goedkeuren, vertel het dan wat de gevolgen daarvan zijn en laat het verder vrij. Laat het kind altijd de rechte weg zien; wijkt het daarvan af en zakt het daardoor weg in de modder, trek het daaruit. Het moet ervan doordrongen raken, dat, nadat je het honderd keer gewaarschuwd hebt, zijn ongeremde vrijheid zonder jouw waarschuwing tot onaangename en zelfs

12. *Standaard Encyclopedie voor Opvoeding en Onderwijs*, sub voce 'Negatieve opvoeding'. Antwerpen/Hoorn 1977.

zeer onaangename situaties kan leiden. Wanneer je het door de omstandigheden zo kunt regelen, dat de voelbare gevolgen van een natuurlijke afloop overeenstemmen met jouw raadgeving en waarschuwing, dan zal dit altijd vertrouwen geven in de redenen tot noodzakelijke inperking van de vrijheid en onmogelijk aanleiding kunnen geven tot wantrouwen. Het kind moet de wijze leidinggevende, de terecht waarschuwende vader gehoorzamen, maar de leidinggevende moet alleen verbieden wanneer het echt noodzakelijk is. Zaken als humeur, ijdelheid of neiging tot het bijbrengen van onnodige kennis, mogen niet van invloed zijn op de opvoedingsmaatregelen. Wanneer je iets moet verbieden, wacht dan zo mogelijk tot een gelegenheid waarbij het natuurlijke verloop van gebeurtenissen een fout voelbaar heeft gemaakt, en het kind door de gevolgen van zijn fout al door de natuurlijke gewaarwording overtuigd raakt van de noodzakelijkheid van het verbod. Wanneer ik bijvoorbeeld verbieden wil dat het kind alles aanraakt, dan ga ik op de volgende wijze te werk: ik plaats twee kommen, één met koud water en één met warm water, op tafel. Ik was in de koude mijn handen en plaats de warme zo, dat het kind zeker zal proberen die aan te raken en zijn handen zal branden. "Je moet niet alles aanraken, wat je niet kent" is mijn enige opmerking terwijl ik met olie de pijn van het branden tracht te verzachten.

Een paar dagen later zet ik gekookte eieren neer. En het kind staat weer op het punt ze aan te raken waarbij het zich weer zal branden. Dan zeg ik: "Ik houd er niet van, dat je je telkens weer brandt. Laat de dingen met rust die je niet kent, en vraag eerst aan mij of je de dingen die op tafel staan, mag aanraken". Op deze manier loop ik geen risico dat ik zijn vertrouwen verlies. Maar ik houd vast aan mijn verbod: wat op tafel staat, mag niet worden aangeraakt. Ik zie echter wel in, dat de voorbereiding niet altijd op deze wijze mogelijk is.'

Wanneer Pestalozzi hier - op jonge leeftijd - spreekt over natuurlijke opvoeding, dan bedoelt hij vaak letterlijk: leren in een natuurlijke omgeving en leren van de natuur. Zo kunnen kinderen veel leren uit het *'Boek der Natuur'* wanneer ze een eigen tuintje mogen verzorgen. Aan het eind van het dagboekgedeelte over het onderrecht aan Jacquelie vermeldt hij daarover het volgende:

'Een eigen tuintje te mogen verzorgen en daarvoor allerlei planten zoeken en verzamelen; poppen (van insecten) en kevers op een geordende, nauwkeurige en vlijtige manier verzamelen en bewaren, wat een voorbereiding op het maatschappelijke leven! Want lamlendigheid en wildheid worden daardoor bedwongen. Dit alles is ver verwijderd van kennis die niet geschikt is voor kinderen. Zij moeten eigenlijk alleen in het Boek der Natuur lezen!'

In het jaar dat Pestalozzi dit dagboekfragment schreef, in 1774, zijn we ook weer aangeland bij de tijd van zijn eerste grote kinderkuis-experiment op de Neuhof.

2. Hoogtepunten in Pestalozzi's verdere leven

2.1 Veroordeeld tot schrijverschap

Na de teleurstellende afloop van het Neuhof-experiment brak voor Pestalozzi een moeilijke periode aan. Hij leed onder de gedachte dat hij nutteloos was. Biografen beschouwen deze periode dan ook als zijn grote levenscrisis.

Pestalozzi's optimistische kijk op de mens – die hij onder invloed van Rousseau had gezien in het licht van de natuurlijke goedheid – veranderde in een pessimistischer zienswijze. Hij merkte bij veel mensen egoïstische eigenschappen op en vond het voor de mens een belangrijke opgave om die te leren overwinnen. Ook zijn tere, religieuze gevoelens verbleekten.

In de achttien jaar die volgden op het Neuhof-experiment had Pestalozzi geen vaste functie of bezigheid, maar hij presteerde het wel om zestig werken te schrijven. Vooral zijn vriend Iselin¹³ moedigde hem hiertoe aan. De levenservaringen die hij met het Neuhof-experiment had opgedaan, maakten hem, volgens Iselin, geschikt om te gaan schrijven voor de gewone mensen. Geleidelijk aan rijpte zo de gedachte om een volksroman te gaan schrijven. Dit kreeg na verloop van tijd vorm in de roman *Lienhard und Gertrud*

13. Iselin was de uitgever van het tijdschrift *Ephemeriden*, waarin de Neuhof-geschriften waren gepubliceerd.

*Pestalozzi op latere leeftijd
(tekening van G.A. Hippius, ca. 1820)*

later in *Christoph und Else*. Vooral de eerste roman bezorgde hem grote bekendheid.

Maar eerst schreef Pestalozzi nog een ander werk, waarin hij zijn bijgestelde antropologische visie ontvouwde: *Abendstunde eines Einsiedlers* (1779/80). Zelf noemde hij dit geschrift: 'de inleiding op alles wat hij verder nog zou schrijven'. Het gaat daarin om de vraag wat de mens in diepste wezen is, wat zijn bestemming is en hoe hij zijn levensgeluk kan bereiken. Ook spreekt hij daarin over het vraagstuk van sociale rechtvaardigheid en over de rol die de religie bij dit alles speelt. Kerngedachte daarbij is dat de relatie tussen koning en onderdanen een afspiegeling moet zijn van de relatie tussen God en de mens (in de betekenis van Vader-zoon-relatie) en dat mensen gelukkig kunnen worden naar de mate waarin ze zich, in hun maatschappelijk handelen, als Gods kinderen beschouwen en dienovereenkomstig handelen.

Een verdere uitwerking van zijn filosofische ideeën zou Pestalozzi geven aan het eind van deze periode van schrijverschap, in 1797: *Meine Nachforschungen über den Gang der Natur in der Entwicklung des Menschengeschlechts*.

2.2 Gevolgen van de Franse Revolutie

Pestalozzi sympathiseerde met veel denkbeelden uit de sfeer van de Franse Revolutie. Hij had zich vanaf zijn studententijd al opgewonden over allerlei vormen van sociaal onrecht in Zwitserland. En hij was ook voorstander van vrijheid van handel en beroep, vrijheid van godsdienst en persvrijheid. En het streven om het volksonderwijs te verbeteren sprak hem, uiteraard, eveneens aan.

In Frankrijk bleef dit niet onopgemerkt, want hij werd in 1793 (als enige Zwitser naast zestien andere Europese vertegenwoordigers) benoemd tot Frans ereburger.

Pestalozzi schrok evenwel van het gewelddadige verloop van de revolutie. Hij keerde zich tegen het vele bloedvergieten. Zijn ambivalente houding ten opzichte van de revolutie kwam tot uitdrukking in het geschrift *Ja oder nein* (1793).

2.3 Periode Stans

Al vanaf 1794 was er in de Zwitserse kantons revolutionair verzet gerezen tegen het aristocratische gezag dat werd uitgeoefend door de

steden. En in 1798 werd, met steun van Franse troepen, de nieuwe Helvetische Republiek uitgeroepen. Bovendien werd een nieuwe grondwet van kracht, hoewel slechts enkele kantons daarmee instemden.

Pestalozzi stelde zich in dienst van de nieuwe Republiek. En opnieuw bleek zijn ambivalente houding, want hij was tegelijkertijd onthutst over het feit dat hele dorpen in brand waren gestoken. En toen hij vernam dat bij een bloedbad 25 kinderen en 102 vrouwen waren omgebracht, verzocht hij minister Stapfer om onmiddellijk een weeshuis in te richten voor de vele oorlogswezen. De regering willigde zijn verzoek in en verzocht Pestalozzi om daaraan zelf leiding te geven. Hij was daar bijzonder mee ingenomen, want hierdoor was hij eindelijk – twintig jaar na het Neuhof-experiment – weer in staat om praktisch sociaal werk te verrichten.

Op 14 januari 1799 werd het weeshuis in Stans geopend. Hij begon met 45 kinderen in de leeftijd tussen 5 en 15 jaar. Uit deze periode stamt zijn beroemde *Stanser Brief* (voluit: *Brief an einen Freund über seinen Aufenthalt in Stans*).

Zijn werkzaamheden kon hij slechts zeven maanden verrichten als gevolg van nieuwe oorlogsontwikkelingen. Het front in de oorlog, tussen Frankrijk aan de ene kant en Oostenrijk en Rusland aan de andere kant, verplaatste zich naar Zwitserland. En toen de Russen oprukten, verlangden de Fransen dat zijn weeshuis (een voormalig klooster) werd ontruimd om ingericht te kunnen worden als militair hospitaal.

2.4 Burgdorf

Na het abrupte einde van zijn Stanser weeshuis nam Pestalozzi voor het eerst in zijn leven enige tijd rust. Hij vertrok naar een 'Badekurort' in de Alpen. Maar in plaats van te rusten, ergerde hij zich aan het karakter van het plaatselijke onderwijs. De scholen gingen, volgens hem, onpsychologisch te werk en hij sprak zelfs over 'moord' op de arme schoolkinderen.

Wat hem stoorde, was dat de scholen bijna machinaal te werk gingen en systematisch de natuur van de kinderen negeerden. In zijn ogen was het misdadig om kinderen eerst vijf jaar volop in de natuur te laten genieten en zich te laten ontwikkelen om hen vervolgens als schapen in een hok te drijven. De schoollokalen waren stinkende, bedompte ruimten en hij kon er razend over

worden dat kinderen jarenlang in zo'n kunstmatige omgeving moesten blijven. Pestalozzi nam daarop het besluit om zelf schoolmeester te worden. Dit besluit wekte bij de autoriteiten bevreemding, want het beroep van schoolmeester stond in die tijd niet in hoog aanzien en werd meestal uitgeoefend door oud-militairen of door mensen die het naast hun eigenlijke beroep deden.

Minister Stapfer – die Pestalozzi eerder in Stans had aangesteld – wilde hem benoemen tot directeur van een opleidingsschool voor onderwijsgeevenden. Maar Pestalozzi gaf er de voorkeur aan om eerst zelf ervaring op te doen met onderwijs aan jonge kinderen. Stapfer benoemde daarop zijn secretaris Rudolf Fischer tot directeur van het op te richten seminarium. Het zou gevestigd worden in *Slot Burgdorf*. Voor Pestalozzi maakte Stapfer het in orde dat hij kon lesgeven op een stadsschool in Burgdorf. Daar stond men echter wat wantrouwend tegenover hem en hij kreeg slechts een hoek van een schoollokaal toegewezen: de plek waar schoenmaker Dysli gewoonlijk ook onderwijs verzorgde.

Pestalozzi spande zich tot het uiterste in om de kinderen psychologisch verantwoord en zo natuurlijk mogelijk onderwijs te geven. Hij legde om te beginnen alle schoolboeken terzijde en liet de kinderen eerst ervaring opdoen in hun eigen omgeving. Daarbij beklemtoonde hij dat dit ervaringsleren vooraf moet gaan aan de begripsvorming en dat alle kennis gefundeerd moet zijn in zintuiglijke indrukken.

Pestalozzi leerde de kinderen lezen door hardop voor te lezen en hardop te laten herhalen. Tijdens dit onderwijs mochten de kinderen vrij tekenen. Ook de ogen en de handen moesten geoefend worden. De kinderen gingen met plezier naar school en Pestalozzi behaalde verbluffende resultaten.

Intussen was Rudolf Fischer als seminariumdirecteur begonnen, maar hij werd spoedig ernstig ziek en overleed reeds na enkele maanden (4 mei 1800). Daarop vertrok Pestalozzi met zijn stadsschool naar het Slot en legde zo het fundament voor het beroemd geworden *opvoedingsinstituut in Burgdorf*.

De school in Slot Burgdorf was een leefgemeenschap waar het onderwijs zo natuurlijk mogelijk werd ingepast in het hele leefpatroon. Hoofd, hart en handen moesten op harmonische wijze ontwikkeld worden. Het instituut trok goede medewerkers aan en kreeg de volle ondersteuning van de Helvetische regering. In het instituut waren ondergebracht: een weeshuis, een jongensschool en

een opleidingsinstituut voor onderwijsgeevenden. Van alle kanten kwamen aanmeldingen.

Pestalozzi werkte samen met zijn medewerkers koortsachtig aan de ontwikkeling van een nieuwe onderwijsmethode en legde daarvan verantwoording af in zijn boek *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt*. Twintig jaar eerder was hij beroemd geworden door zijn roman *Lienhard und Gertrud*, nú werd hij op slag beroemd als opvoeder en onderwijsvernieuwer. Zijn instituut trok spoedig veel belangstelling van politici en van wetenschapsmensen uit heel Europa.

Door de voortgaande burgeroorlog was Pestalozzi in 1804 echter genoodzaakt om Burgdorf weer te verlaten. Het kanton Bern besloot namelijk om in Slot Burgdorf de districtscommandant onder te brengen. In dezelfde periode ontving Pestalozzi van de Russische tsaar Alexander, de vererende uitnodiging om professor te worden aan de universiteit van Dorpat.¹⁴ De tsaar wilde hem het Russische onderwijssysteem laten hervormen. Hoewel Pestalozzi zeer enthousiast was, gelukte het zijn medewerkers toch om hem hiervan af te houden wegens zijn gebrekkige kennis van het land en de taal.

2.5 Münchenbuchsee en Yverdon

Pestalozzi verhuisde met zijn instituut naar een leegstaand klooster in Münchenbuchsee. Het toeval wilde dat zich daar in de directe omgeving reeds een opvoedingsinstituut bevond. Die instelling stond onder leiding van Fellenberg, die zich onderscheidde door zijn economisch vernuft en organisatorisch vermogen. Fellenberg beschikte daarmee precies over de gaven waar het bij Pestalozzi aan ontbrak. En de medewerkers van Pestalozzi stelden voor om de instituten samen te voegen. In de nieuwe instelling kon Fellenberg dan organiseren en Pestalozzi inspirerend leidinggeven. De fusie kwam tot stand, maar al spoedig daarna kregen Fellenberg en Pestalozzi onenigheid. Fellenberg stond niet toe dat Pestalozzi kinderen van arme ouders kosteloos in het instituut opnam. Opnieuw moest Pestalozzi uitzien naar een ander onderkomen. Ditmaal bood het kanton Vaud hem graag onderdak voor zijn opvoedingsinstituut en stelde daarvoor *Slot Yverdon* ter beschikking.

Pestalozzi besloot om samen met drie medewerkers in Yverdon

14. Duitse benaming voor Tartoe (Estland).

een nieuwe start te maken. Intussen verslechterde de sfeer in Münchenbuchsee bij Fellenberg en in de loop van 1805 kwamen veel oud-medewerkers over naar Yverdon.

Het nieuwe instituut verwierf snel bekendheid en trok – evenals destijds in Burgdorf – veel geleerden aan uit alle delen van Europa. De grootste bloei beleefde het instituut tussen 1807 en 1809. In die periode verbleven op Slot Yverdon 165 kinderen, 31 leraren en 32 seminaristen (onderwijsgeevenden in opleiding).

Een schoolweek bestond toen nog uit 60 klokuren en er werd lesgegeven in een breed scala van vakken. Pestalozzi werkte graag samen met de ouders, waarbij hij kritiek niet schuwde. De klas- en onderwijzers moesten regelmatig schriftelijk aan de ouders rapporteren over de vorderingen van hun kinderen. Daarbij werden geen cijfers gehanteerd, want Pestalozzi wilde niet dat kinderen met elkaar vergeleken werden. Elk kind moest daarentegen vergeleken worden met zijn eigen vermogens en talenten.

Slot Yverdon stond open voor alle soorten leerlingen: normaal-, zwak- en hoogbegaafde kinderen, gedragsgestoorde en moeilijk opvoedbare kinderen. Zelfs was er een aparte afdeling voor gehoor- gestoorde leerlingen.

Vermeldenswaard is dat Pestalozzi grote aandacht had voor lichamelijke opvoeding, spelactiviteiten, handenarbeid en werkzaamheden in de tuin. Verder waren ‘schoolwandeltochten’ belangrijk in het onderwijsprogramma. Vakanties bestonden toen nog niet en zo’n schoolwandeltocht door de Alpen duurde vaak enige weken. Gedurende zo’n tocht werd onder andere aandacht besteed aan: biologie, aardrijkskunde en natuurkunde.

Pestalozzi straalde veel warmte uit. Hij genoot van de vele belangstelling voor zijn opvoedingsinstituut. Bezoekers werden door hem omarmd en beschouwd als medebroeders. Daarnaast was Pestalozzi echter ook een mens met veel tegenstrijdigheden en was hij zeer onrustig. Het instituut had vaak het karakter van een duiventil waar mensen in- en uitvlogen. Anna Pestalozzi was degene die zoveel mogelijk voor rust in huis zorgde.

Pestalozzi’s invloed op zijn leraren was zodoende ten dele inspirerend, maar ook ten dele negatief door zijn onrust en zijn zwakke leidinggevende kwaliteiten. De tragiek van het instituut werd, dat het uiteindelijk ten onder ging door hoog oplopende conflicten tussen de leraren. Aan het eind vooral tussen Schmid en Niederer, waarbij het ging om de vraag wie Pestalozzi na zijn dood moest

opvolgen.

In 1825 vertrok Pestalozzi verdrietig en gedesillusioneerd uit Yverdon en vestigde zich opnieuw op de Neuhof. Daar schreef hij zijn laatste grote werk: *Schwanengesang*. Dit werk bestaat uit twee delen: een autobiografisch gedeelte en een gedeelte met een nieuwe uiteenzetting van zijn 'opvoedingstheorie' die hij beschouwde als 'de rijpe vrucht van zijn leven'.